

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

DOI: 10.18372/2307-9061.77.20794

УДК 381:340(045)

І. Г. Богатирьов,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ

Пенітенціарна академія України
вулиця Гонча, 34, 14000, Чернігів, Чернігівська область
E-mail: vanbogatyrov@gmail.com

Мета: комплексне дослідження кримінально-виконавчих засад стимулювання правослухняної поведінки засуджених в умовах відбування покарань, а також з'ясування ролі системи заохочень, стягнень і програм соціальної корекції у формуванні стійкої мотивації засуджених до дотримання правових норм. **Методи дослідження:** у дослідженні застосовано формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий методи, а також метод теоретичного узагальнення. Наукові висновки сформульовані на основі аналізу кримінально-виконавчого законодавства України, наукових праць вітчизняних дослідників та практики діяльності установ виконання покарань. **Результати:** встановлено, що принцип стимулювання правослухняної поведінки ґрунтується на засадах гуманізму, диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Доведено, що ефективність цього принципу забезпечується комплексним застосуванням: а) заохочень, які сприяють формуванню позитивної мотивації та змін у поведінці (подяка, винагорода, покращення умов тримання, участь у самодіяльних організаціях тощо); б) стягнень, що мають бути пропорційними порушенню та спрямованими на відновлення дисципліни; в) програм соціальної корекції, які враховують індивідуальні особливості засуджених і сприяють їхній ресоціалізації та майбутній реінтеграції. Виявлено, що в умовах воєнного стану зростає вразливість установ виконання покарань, а отже, дослідження та практичне застосування механізмів стимулювання правослухняної поведінки стають ще більш актуальними. **Обговорення:** результати підтверджують, що стимулювання правослухняної поведінки має розглядатися не лише як заохочувальний механізм, а як комплексний правовий інструмент, який поєднує елементи примусу, соціальної корекції та виховного впливу. Наголошено на необхідності вдосконалення правових норм, що регламентують застосування заохочень і стягнень, а також на важливості персоналізованого підходу до кожного засудженого. Обґрунтовано, що реалізація цього принципу є ключовою умовою досягнення мети покарання, визначеної Кримінальним кодексом України, та забезпечення безпеки в установах виконання покарань у період воєнного стану.

Ключові слова: кримінально-виконавчі засади; стимулювання; правослухняна поведінка; персонал; засуджений; установа виконання покарань; заохочення; стягнення; кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми та її актуальність. Принципу стимулювання правослухняної поведінки засуджених у кримінально-виконавчих засадах

ведінки засуджених в умовах відбування покарань – це процес використання персоналом пенітенціарних закладів Міністерства юстиції України процедури дотримання засудженими в умовах ізоляції відповідних законів і правових норм, які регулюють порядок і умови відбування засудженими покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Установа виконання покарань (УВП) є спеціалізованими пенітенціарним закладом Міністерства юстиції України, де особи, які вчинили кримінальне правопорушення, за вироком суду визнані засудженими, і до яких персонал УВП відповідно до чинного законодавства застосовує заходи заохочення і стягнення, мета яких стимулювати у засуджених бажання до правослужняної поведінки.

До речі, цей вид діяльності персоналу УВП для засуджених в умовах відбування покарання є виключним. Водночас, це не означає, що персонал не може застосовувати до засуджених інших засобів стимулювання, оскільки вразливість УВП в умовах війни зумовлена тим, що вони, на жаль, функціонують в умовах браку фінансування та забезпечення, а це, безумовно, впливає на повсякденне життя як засуджених, так і персоналу УВП Міністерства юстиції України.

Також слід додати проблеми застосування соціальної корекції до засуджених з використанням її засобів, порушення прав засуджених та їх правова безпека, що є звичайним явищем в УВП Міністерства юстиції України. Що стосується воєнного стану, який наразі діє в Україні, то він ще більше посилює вразливість виконання і відбування засудженими покарання. Безумовно, у зоні бойових дій, на лінії зіткнення знаходяться окремі УВП Міністерства юстиції України, і всі ризики, які існують у воєнний час, для таких установ є більш високими, що відображається і на правослужняній поведінці засуджених.

Усе зазначене зумовлює необхідність проведення ґрунтовного дослідження кримінально-виконавчих засад принципу стимулювання правослужняної поведінки засуджених в умовах відбування покарань шляхом диференційованого впливу на засудженого, застосування під час

відбування покарання заходів заохочення та стягнення, реалізації програм соціальної корекції, з урахуванням її засобів та індивідуальної поведінки засудженого.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідження кримінально-виконавчих засад стимулювання правослужняної поведінки засуджених в умовах відбування покарань залишаються актуальним завданням теорії кримінально-виконавчого права. Серед вітчизняних вчених, які ґрунтовно займаються проблемами стимулювання правослужняної поведінки засуджених в умовах відбування покарань в Україні, варто виділити праці К. Автухова, І. Богатирьова, В. Борисова, В. Голіни, Б. Головкина, О. Джузи, В. Дрьоміна, О. Колба, Ю. Новосад, В. Конопельського, Н. Коломієць, В. Коваленка, І. Копотуна, М. Романова, Р. Підвисоцького, М. Пузирьова, А. Степанюка, О. Шкути, І. Яковець та ін.

Попри наявність досліджень зазначених учених, сьогодні на порядку денному постало питання вивчення кримінально-виконавчих засад принципу стимулювання правослужняної поведінки засуджених в умовах відбування покарань під час війни, що зумовило вибір теми й підготовку представленої статті, а також обумовило її актуальність.

Метою наукової праці є дослідження кримінально-виконавчих засад принципу стимулювання правослужняної поведінки засуджених в умовах відбування покарань, з'ясування переваг заохочення та стягнення у застосуванні засобів соціальної корекції до засуджених на індивідуальному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи зміст принципу стимулювання правослужняної поведінки засуджених, ми визначаємо його як врегульований кримінально-виконавчим законодавством України комплекс правових, організаційно-виховних та соціально-психологічних заходів, спрямованих на формування у засуджених під час відбування покарання стійкої мотивації до законних вимог та правил внутрішнього розпорядку, які забезпечують їх правослужняну поведінку на стадії соціалізації, ресоціалізації та подальшої реінтеграцію засудженого у суспільство.

Варто також наголосити, що принцип стимулювання правослукхняної поведінки засуджених не зводиться лише до заохочень та стягнень. Важливу роль у цьому процесі відіграють психологічні консультації працівників психологічної служби УВП, упровадження різних програм ресоціалізації та реінтеграції засуджених, соціально-виховні заходи та робота засуджених над індивідуальними планами соціальної корекції.

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що цей принцип є основоположним у діяльності УВП, оскільки уможлиблює не лише забезпечення соціальної корекції засуджених, а й досягнення мети покарання. Варто зазначити, що в наукових працях вітчизняних науковців принцип стимулювання правослукхняної поведінки засуджених включає в себе:

- позитивні зміни в поведінці засудженого під час відбування покарання через систему заохочень (наприклад, поліпшення умов утримання, дострокове звільнення, отримання подяки) і використання негативних стимулів стягнення (покарання за порушення правил внутрішнього розпорядку дня, вчинення нового кримінального правопорушення, участь у організованих злочинних групах тощо);

- створення умов для соціалізації, тобто йдеться про адаптацію умов позитивного відбування покарання, ресоціалізації, повернення засудженого до повноцінного життя в суспільстві;

- відновлення у засуджених соціального статусу та соціальних навичок після тривалої ізоляції, реінтеграції до умов значних змін у житті (професійне навчання, працевлаштування, отримання нових навичок роботи тощо);

- персоналізований підхід персоналу установ виконання покарань до кожного засудженого під час відбування покарання і підготовки до його звільнення після відбування покарання.

Важливим є також справедливе та послідовне застосування правових норм, які передбачені нормами кримінально-виконавчого законодавства щодо стимулювання правослукхняної поведінки засуджених [1] та правил внутрішнього розпорядку дня [2].

Ми поділяємо позицію вітчизняного вченого І.С. Михалко про те, що характерною особливі-

стю принципів кримінально-виконавчого законодавства є можливість «згортання» знань про суспільні відносини окремої сфери правового регулювання та приведення їх до певної компактної форми припису. Отже, принцип правослукхняної поведінки засуджених кримінально-виконавчого законодавства виявляє загальні риси в певному обсязі правових відносин, які становлять єдину систему, тим самим економлячи мислення правозастосовувача, і розкривають та пояснюють засади правового регулювання. Принцип правослукхняної поведінки засуджених має певну абстрактність та ідеологічну цінність [3, с. 12].

Вітчизняний учений М.С. Пузирьов, досліджуючи принцип стимулювання правослукхняної поведінки засуджених як принцип виконання покарань у Федеративній Республіці Німеччини, дійшов висновку, що реалізація німецькою тюремною адміністрацією зазначеного принципу корелює з метою виконання покарань у ФРН (ресоціалізацією засуджених, закріпленою на рівні Федерального тюремного закону). Більше того, на думку вченого, реалізація принципу стимулювання правослукхняної поведінки засуджених здійснюється через застосування заохочень, зокрема: надання тюремних відпусток; стимулювання до умов дострокового звільнення або скорочення строку відбування покарання [4, с. 158].

Звичайно, така позиція вітчизняного вченого корелюється з нашим розумінням дослідження принципу стимулювання правослукхняної поведінки засуджених, які відбувають покарання в УВП Міністерства юстиції України, оскільки його реалізація персоналом УВП створює можливість для засудженого своєчасно реінтегруватися в суспільство законослукхняним громадянином.

Варто наголосити, що вітчизняний науковець Д.О. Пилипенко, досліджуючи окремі аспекти принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослукхняної поведінки в кримінально-виконавчому праві України, дійшов висновку, що зазначений принцип діє у системі галузевих принципів кримінально-виконавчого права. Ця засада є складносурядною та поєднує в собі цілком самостійні правові

елементи у вигляді регламентації застосування примусових заходів та стимулювання правослухняної поведінки. Сутнісні аспекти елементу у вигляді застосування примусових заходів не обмежується виключно дисциплінарними стягненнями та/або фізичним примусом щодо засуджених. До таких аспектів також доцільно віднести й примусове годування та примусове лікування засуджених. Ці конструкції цілком відповідають змісту досліджуваного принципу [5, с. 159].

Варто підтримати думку вітчизняної вченої Н.В. Коломієць про те, що принцип стимулювання правослухняної поведінки має пряме відношення до принципу диференціації та індивідуалізації покарання, де має бути врахована поведінка засудженого в умовах відбування покарання, ставлення до суспільно-корисної праці, режимних вимог тощо [6, с. 184].

Більше того, саме корекція поведінки під час відбування покарання, як зазначає вітчизняний вчений А.П. Гель, дає можливість змінити умови тримання шляхом переведення до різних структурних ділень у межах однієї виправної колонії (ресоціалізації, соціальної реабілітації або посиленого контролю) чи до виправної колонії іншого рівня безпеки (ст. 94-101 КВК України), що тягне за собою або збільшення обсягу його прав, або звуження його правового статусу [7, с. 41-42].

Отже, саме стимулювання правослухняної поведінки засуджених в умовах відбування покарання показує, що на цей процес позитивно впливає інший принцип кримінально-виконавчого законодавства – раціональне застосування примусових заходів, що уможливорює наявність комплексу заходів соціальної корекції, які стимулюють позитивну поведінку засудженого в умовах відбування покарання.

Звичайно, більшість вітчизняних вчених у галузі кримінально-виконавчого права розглядають принцип стимулювання правослухняної поведінки засудженого в умовах відбування покарання шляхом наявного тісного взаємозв'язку з іншими галузевими засадами, перш за все з такими, як диференціація та індивідуалізація виконання покарань.

Так, А.Х. Степанюк та І.С. Яковець зазначають, що в КВК України раціональне застосування примусових заходів закріплено в нормах, які встановлюють відповідальність засуджених, підстави, порядок і умови застосування до них заходів стягнення. У свою чергу, принцип стимулювання правослухняної поведінки не тільки закріплений у КВК України, але одночасно відображений і в багатьох нормах цього закону. Це першочергово заохочувальні норми [8, с. 25].

Дотримуючись позиції вчених, варто зазначити, що норми стимулювання, закріплені в КВК України, регулюють не тільки зміну умов тримання засуджених, а також дають підстави при певних позитивних обставинах на переведення до іншої ділянки на території самої установи або установи іншого рівня безпеки. До заохочувальних норм можна віднести також положення КВК України, що надають можливість певним категоріям засуджених проживати за межами установи виконання покарань.

Звичайно, досліджуваний нами принцип кримінально-виконавчого законодавства – «стимулювання правослухняної поведінки засудженого в умовах відбування покарання» – поєднує в собі не тільки покарання, а і заходи соціальної корекції, які позитивно впливають на соціалізацію, ресоціалізацію та реінтеграції засудженого до законослухняної поведінки в майбутньому та методу стимулювання і примусу [9, с. 135].

Такий підхід цілком логічно вписується в принцип стимулювання правослухняної поведінки засудженого в умовах відбування покарання, але показує його складність у застосуванні персоналом УВП до засуджених під час їхнього відбування покарання, оскільки він характеризується двома відокремленими кримінально-виконавчими засадами: раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки [1].

Слушним є висновок, що стимулювання правослухняної поведінки засуджених в умовах відбування покарання через призму заходів заохочення та стягнення надасть можливість ефективно досягати мети покарання, визначеної у ст. 50 Кримінального кодексу України. Тобто це не тільки кара, а й виправлення засуджених, а

також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [10].

Отже, проаналізувавши наукові праці вітчизняних учених щодо принципу стимулювання правослужняної поведінки засуджених, ми з'ясували, що здебільшого йдеться про заохочення позитивних змін через систему заохочень (наприклад, поліпшення умов утримання, дострокове звільнення), використання негативних стимулів (покарання за порушення) та персоналізований підхід до кожного засудженого, який дотримується або навпаки не дотримується норм кримінально-виконавчого законодавства в умовах відбування покарань.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене в статті, можемо дійти таких висновків.

1. Кримінально-виконавчі засади принципу стимулювання правослужняної поведінки засуджених в умовах відбування покарань є не достатньо дослідженню проблемою. Їх значення зростає в умовах воєнного стану, оскільки поведінка засуджених та робота персоналу УВП Міністерства юстиції України зазнають додаткових ризиків.

2. Проведене дослідження дало підстави сформулювати авторське визначення кримінально-виконавчих засад принципу стимулювання правослужняної поведінки засуджених в умовах відбування покарань, а саме: – це система правових, організаційних, виховних та заохочувальних заходів, спрямованих на формування у засуджених під час відбування покарання в умовах ізоляції, законслужняної мотивації шляхом їх соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство законслужняними громадянами.

Література

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1287-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
2. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28 серп.

2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

3. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки засуджених: монографія. Харків: Право, 2013. 200 с.

4. Пузирьов М.С. Стимулювання правослужняної поведінки засуджених як принцип виконання покарань у Федеративній Республіці Німеччини. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2012. С. 155–159.

5. Пилипенко Д.О. Щодо окремих аспектів принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки у кримінально-виконавчому праві України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 6. С. 155-159. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppr.dp.ua/2022.6.25>

6. Коломієць Н.В. До проблеми класифікації заходів заохочення засуджених. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 181–186.

7. Кримінально-виконавче право України / А.П. Гель, Г.С. Семаков, І.С. Яковець; за ред. проф. А.Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

8. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Одиссей, 2005. 560 с.

9. Богатирьов І.Г. Пенітенціарна система України в безпековому вимірі: актуальні проблеми. *Управління національною безпекою*. 2023. № 1(1). С. 135–139. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2023-1\(1\)-135-139](https://doi.org/10.26642/sas-2023-1(1)-135-139)

10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2314-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 24.11.2025).

References

1. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11 lyp. 2003 r. № 1287-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (data zvernennya: 25.11.2025).

2. Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy № 2823/5 vid 28 serp. 2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (data zvernennya: 25.11.2025).
3. Mykhalko I.S. Zabezpechennia pryntsypu ratsionalnoho zastosuvannia prymusovykh zakhodiv i stymuliuvannia pravoslukhianoï povedinky zasudzhenykh: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2013. 200 p.
4. Puzyriov M.S. Stymuliuvannia pravoslukhianoï povedinky zasudzhenykh yak pryntsyp vykonannia pokaran u Federativnii Respublitsi Nimechchyny. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka*. 2012. Pp. 155–159.
5. Pylypenko D.O. Shchodo okremykh aspektiv pryntsypu ratsionalnoho zastosuvannia prymusovykh zakhodiv i stymuliuvannia pravoslukhianoï povedinky u kryminalno-vykonavchomu pravi Ukrainy. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykhologii, prava*. 2022. Vyp. 6. Pp. 155–159. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.6.25>
6. Kolomiets N.V. Do problemy klasyfikatsii zakhodiv zaokhochennia zasudzhenykh. *Pravo i suspilstvo*. 2016. № 4. Pp. 181–186.
7. Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy / Hel A.P., Semakov H.S., Yakovets I.S.; za red. prof. A.Kh. Stepaniuka. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 624 p.
8. Kryminalno-vykonavchyï kodeks Ukrainy: naukovy-praktychnyi komentar / A.Kh. Stepaniuk, I.S. Yakovets; zah. red. A.Kh. Stepaniuka. Kharkiv: Odissei, 2005. 560 p.
9. Bohatyrov I.G. Penitentsiarna systema Ukrainy v bezpekovomu vymiri: aktualni problemy. *Upravlinnia natsionalnoiu bezpekoiu*. 2023. № 1(1). Pp. 135–139. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas-2023-1\(1\)-135-139](https://doi.org/10.26642/sas-2023-1(1)-135-139)
10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2314-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennya: 24.11.2025).

CRIMINAL-EXECUTIVE PRINCIPLES OF ENCOURAGING LAW-ABIDING BEHAVIOR IN CONVICTED PERSONS DURING THE SERVING OF SENTENCES

Penitentiary Academy of Ukraine
Honcha Street, 34, 14000, Chernihiv, Chernihiv Region, Ukraine
E-mail: vanbogatyrov@gmail.com

***The purpose** of the article is to conduct a comprehensive study of the criminal-executive foundations for stimulating law-abiding behavior among convicted persons during the execution of sentences, as well as to determine the role of incentives, disciplinary measures, and social correction programs in forming sustainable motivation to comply with legal norms. **Research methods:** the research applies formal-legal, system-structural, comparative-legal methods, as well as the method of theoretical generalization. The conclusions are based on the analysis of the criminal-executive legislation of Ukraine, scientific works of domestic scholars, and the practical activities of penitentiary institutions. **The results:** it has been established that the principle of stimulating law-abiding behavior is based on the principles of humanism, differentiation, and individualization of sentence execution. It is substantiated that the effectiveness of this principle is ensured through the complex application of: 1) incentives, which contribute to building positive motivation and behavioral change (gratitude, rewards, improved conditions of detention, participation in self-governing organizations, etc.); 2) disciplinary measures, which must be proportionate to the committed misconduct and aimed at restoring discipline; 3) social correction programs, which take into account the individual characteristics of convicted persons and contribute to their resocialization and future reintegration. It has been identified that under martial law, penitentiary institutions become more vulnerable, which increases the relevance of studying and practically implementing mechanisms for stimulating law-abiding behavior. **Discussion:** the results confirm that stimulating law-abiding behavior should be considered not merely as an encouragement mechanism but as a comprehensive legal instrument combining elements of coercion, social correction, and educational influence. Emphasis is placed on the need to improve legal norms regulating incentives and disciplinary measures, as well as the importance of a personalized approach to each convicted person. It is argued that the implementation of this principle is a key condition for achieving the purpose of punishment defined by the Criminal Code of Ukraine and for ensuring security within penitentiary institutions during the period of martial law.*

***Key words:** criminal-executive principles; encouragement; law-abiding behavior; staff; convicted person; correctional institution; incentives; disciplinary sanctions; criminal offense.*

Стаття надійшла до редакції 28.11.2025